

TRADICIÓ I HISTÒRIA:
L'ASSASSINAT D'ANTONI
MOLINS (1628)
I EL DUEL ENTRE
SERRALLONGA
I FÈLIX TORRELLES

RAFEL GINEBRA I MOLINS

A la primera meitat del segle XVII, a la Catalunya vella i especialment en les zones feréstegues com les Guillerries, la vida es veu alterada, o almenys influida, pel complex fenomen del bandolerisme. Deixant de banda interpretacions sociopolítiques que depassen el marc i l'objectiu d'aquest estudi (1), el cert és que les estructures de poder, els delegats del poder "oficial", tenien dificultats per a fer efectiu aquest poder, o mantenir un mínim control i una presència efectiva, en contrades muntanyoses i distants dels grans nuclis politicoadministratius; això deixava un suficient marge per a l'actuació de grups o bàndes que, emparats en més o menys ambigües bases ideològiques i amb el suport o utilitzats de forma més o menys explícita per faccions de la noblesa, portaven a terme, de fet, una activitat basada en els robatoris, les extorsions i els assassinats. Aquests grups o bandes, aquests bandolers, gaudien d'un suport més o menys tàcit o més o menys explícit de sectors de la població, especialment de la població rural aïllada, suport que de ben segur no es donava sempre per convicció, ni tan sols per amistat, per vincles o per coneixences, sinó per prudència o per por, ja que aquestes bandes eren les que tenien, sobre el terreny, el poder efectiu de la força, de l'amenaça o de la violència, sense que cap autoritat o estructura pogués garantir la seguretat de les persones contra l'actuació d'aquests grups, especialment en zones aïllades.

Parlar de bandolerisme al tombant del primer terç del s.XVII a les Guillerries, i més concretament a Viladrau, implica parlar de Joan Sala, àlies Serrallonga. El fadrístern de la Sala de Viladrau, pubill del mas Serrallonga de Querós, potser el bandoler més ben conegut per haver-se'n conservat nombroses referències documentals i especialment el seu procés judicial (2), tenia un gran nombre de contactes, valedors i protectors entre la noblesa -Antoni Vila, senyor de Savassona, el senyor de Viver, els senyors d'Anyer...-(3), i sobretot entre la gent i les cases de pagès de Viladrau i de les Guillerries, i entre els rectors de les seves parròquies, tant per simpatia, amistat o parentiu com per por. Aquesta cobertura social era un dels fets essencials del fenomen del

bandolerisme, cosa que les autoritats sabien, i aquesta protecció i suport que els bandolers trobaven sobre el terreny era el principal maldecap de les autoritats que intentaven reprimir aquestes bandes. Un exemple clar n'és una carta inèdita del vescomte de Jóc al batlle de Viladrau, del principi de març de 1626:

El batlle de Viladrau:

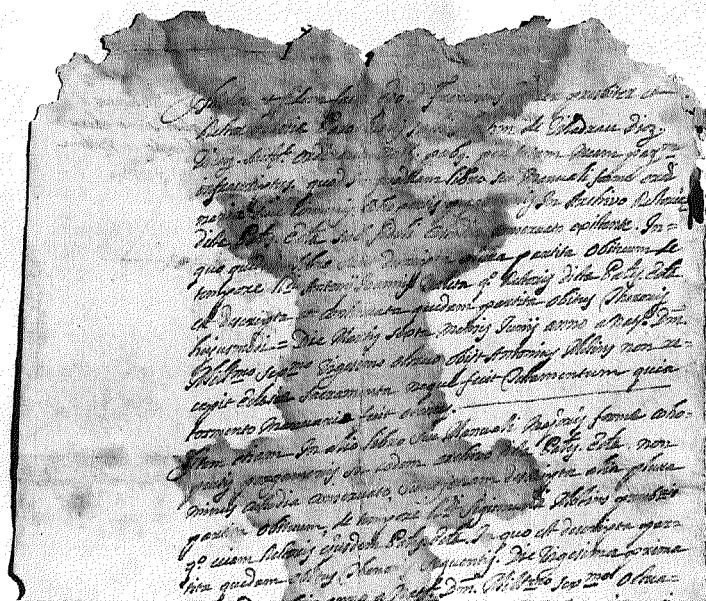
Diumenge passat que comtavem als 8 del corrent mes de mars me donà lo Governador de Chatalunya una carta del Rey nostre Señor la data de la qual és en Monssó de dos del corent, ab la qual diu sa magestat estar informat ques recullen molts dels bandolers en los lochs que tinch en aquest principat y que a no tenir lo abrigh que tobreu en ells no cometrien los insults que cometan en desservey de Nostre Senyor Déu y seu y dany desta província, y que per acodir al remey ha resolt lo que entendré del Governador don Alexos de Marimon, manantme donarli crèdit en lo que acerca de assò scriurà y que ho pose en executió, advertintme que fent lo contrari manera se crestarne las jurisdiccions de dits lochs conforme veureu més largament ab copia de la carta que va inclusa ab esta. Jo he fet molt gran sentiment que pense sa magestat que per culpa o descuyt meu patesca aquest principat los danys que resultan dels atroces delictes que esta gent comet. Sabent Déu nostre senyor y vosaltres quant apretadament una y moltes vegades après la nova successió vos he encaregat y manat que perseguiseu y procuraseu capturar y destruir esta gent tant perniciosa y a tots los fautors, y no puch persuadirme que haiau dextat de fer en assò vostra obligatió sinó que sa Magestat és estat sinistrament informat. Però per si acàs y ha gut algun descuyt, ara de nou vos torno encaregar y manar lo mateyx, ab todas las veras possibles. Pregantvos que ab vostra diligentia y cuydado se fasse algun bon effecte en exequitió de la voluntat y cristianissim zel de sa magestat, y en perticular vos encaregue y mane que poseu diligentia y cuydado en agudar al Governador de Chatalunya e a sos ministres en perseguitió de gent roïna, assí de què preterescan, assegurantvos que altrament manaré castigarvos a vos y a tots los culpables ab grandíssim rigor, de manera que conste al Rey nostre senyor y a tot lo regne lo gran disgust y pesar que jo tinch que séntenga que en lochs meus se fasse un tant gran deservey a Déu Nostre Senyor y a sa magestat, com se farie si esta gent tingués abrigh en ells, y per què no pugau allegar ignoràntia desta voluntat mia he fet despatxar las presents ab inclusa de la copia de dita carta real y he manat al notari que us la entegre ab acte públich. Guardeus Déu. Barcelona y mars, als 9 de 1626.

Al balle de Viladrau guarde Déu. Lo Bescompta de Joch (4)

La carta del rei a què es refereix el vescomte, copiada en el mateix bifoli, diu el següent:

El Rey.

Noble y amado nuestro. En los lugares que poceeis en ese Principado estoy informado que recogen muchos de los bandoleros que lo inquietan y aunque al mismo tiem-

Còpia certificada per Mn. Francesc Ferrer, rector de Viladrau (1695-ca. 1734) de la partida de defunció d'Antoni Molins (Arxiu Molins).

po que esto ha llegado a mi notitia, devia esperar yo de las obligaciones que os corren que huvierades puesto remedio en ello para que con el abrigo que hallan ahy no cometiera esta gente los insultos que sabeys tan en deservitio de Dios y mio y danyo dessa provintia, he resuelto lo que entendereys del governador Alexos de Marimon, a quien dareys credito en lo que cerca desto os scriviere, lo qual porneis en exequution. Quedando advertido que si no lo hizierades se os secresterá las jurisdicciones de los dichos lugares. Data en Monçón, a II de março MDCXXVI.

Yo el Rey.

Villanueva secretario. (5)

Una carta igual és tramesa a Joan Madriguera, batlle de Taradell.

És en aquest marc, en aquest context històric, on se situa el fet que pretenem tractar en aquest article.

En un llibre d'òbits de la parròquia de Viladrau, ara desaparegut, constava, segons una còpia certificada pel reverend Francesc Ferrer, que en fou rector des del principi de 1695 fins a una data imprecisa entre 1734 i 1741 (6), la següent anotació:

Die martis sexta mensis junii anno a Nativitate Domini Mill^{mo}, sex^{mo}, vigesimo octavo obiit Antonius Molins. Non recepit ecclesiae sacramenta neque fecit testamentum, quia tormento manuario fuit occissus. (7)

El dimarts sis de juny de 1628 va morir Antoni Molins. No va rebre els sagraments de l'Església ni va fer testament perquè va ser mort amb un pedrenyal.

Antoni Molins era l'hereu del Molins de Viladrau, ara sovint mal anomenat els Molins (8). Era fill d'un altre Anton Molins i de Marianna Riba; estava casat amb Elena Sabatés de Munt, de Vilalleons, amb qui havia fet capítols el 1621, i en morir va deixar una sola filla, de nom Maria, que el 1639 es casaria amb Pere Iglésies, del mas Iglésies de Santa Creu d'Horta (9).

La nota de la defunció, com hem vist, és desesperantment concisa, just per a obrir interrogants.

Com va succeir l'homicidi o l'assassinat? On va succeir?

Al final del segle passat, un altre hereu del Molins, Josep Molins i Prat, successor d'Antoni Molins, va abordar l'elaboració d'una història de la família a partir de la documentació patrimonial i també de dades de l'arxiu parroquial entre d'altres (10). Les dades objectives es recolzen sempre en la documentació de la qual dóna tant les dates com els notaris, i per al segle XIX aporta informació sobre esdeveniments coneguts directament per ell, exposats de forma personal. Aquesta part d'història viscuda la va emprar l'historiador Antoni Pladevall en la taula rodona organitzada l'agost de 1987 pels "Amics del Montseny" sobre "Les guerres carlines al Montseny" (11).

Josep Molins, en parlar de l'esmentat Antoni Molins, a banda de dades biogràfiques i sobre la seva activitat econòmica -compres, pagaments, vendes de censals-, recull la seva mort violenta i n'explica les circumstàncies:

Lo dit Anton morí de mort violenta en lo any 1628, y segons tradició, succehí la sua mort del modo següent; estaban dos hòmens jugant á pilota en la plasa de Viladrau, y disputaban entre ells si una jugada habia estat bona ó falsa, y habent subjectat la questió á la desisió del dit Anton Molins, que ho habia presenciado, lo contrincant que vegé contrariada la sua pretenció, se apostó en lo camí en què debia pasar Molins per anar á casa sua, y lo mató, sens que pogués rèbrer los sans Sagraments; en lo lloch ahont se cometé lo asesinat, que es á la mitat del camí entre lo poble de Viladrau y la casa Molins, se hi colocà una creu que se nomenaba la creu roja.

En aquest cas, a diferència de la resta de dades del llibre, l'autor no té bases documentals positives, i ell mateix, com hem vist que ho fa constar explícitament, s'empara en la tradició.

La idea original en començar a plantejar-nos aquest article era partir d'aquest relat per a intentar documentar-lo per altres vies, que ens permetes-

sin precisar-ne tant la cronologia com la ubicació del topònim esmentat.

La precisió cronològica era possible a partir de la partida de defunció que hem copiat, i així sabem que la mort violenta va tenir lloc el dimarts dia 6 de juny, però documentar la resta d'elements... Si en tota investigació històrica se sap on es comença però mai on la investigació portarà, quan pel mig hi ha elements de "tradició", la cosa pot agafar caires encara més inesperats.

Josep Molins i Prat situa l'assassinat en un indret a mig camí entre el Molins i el poble de Viladrau, indret on en memòria del fet s'hi hauria erigit una creu anomenada Creu Roja. El topònim existia encara quan Josep Molins va escriure la genealogia, i si bé actualment s'ha perdut el coneixement de la ubicació exacta de l'indret, se sap que aquest era conegut encara una generació enrere. De fet és un indret també suficientment documentat ja a mitjan segle XVII, poc després del fet que li hauria donat nom. Surt, efectivament, en la consuetud parroquial de Viladrau que Pladevall va publicar en el primer número de Monografies del Montseny (12), compilada entre 1638 i 1680 per Mn. Segimon Molins, rector de Viladrau, que era precisament germà de l'Anton Molins, mort el 1628 (13). En l'epígraf dedicat als "Exercicis fa la professó totes les vegades va a St. Segimon" la consuetud diu textualment: *Sempre que la Professó va a St. Sagimon, que es dos vegades quiscun any, quant és a la creu roja fa una absoluta general per las ànimas del Purgatori, y altre en la creu ques mes enllà de la font de Caborrech antes de arribar als Plans den Bosch. [...]* (14).

Així, la Creu Roja era la primera parada que feia la processó en anar a Sant Segimon, cosa que encaixa perfectament amb la ubicació que en dona Josep Molins, ja que el camí cap a Sant Segimon era pel Molins, can Bosch i l'Erola.

Una altra referència al topònim la tenim en una concòrdia entre Frances Cortès i Rusquelles i Petronilla Rusquelles d'una part, i Pere Iglesias y Molins, en nom seu i dels fills seus i de la difunta Maria Molins, de l'altra. La concòrdia, feta el 12 de febrer de 1663, posava fi a un llarg litigi que s'havia iniciat l'any 1584, quan Bartomeu Rosquelles, la seva esposa Eleonor i llur filla Montserrat van vendre a Salvador Fonollet, àlies Molins, i al seu fill Esteve Molins, a carta de gràcia, els masos Canal i Gorn; a aquesta venda inicial van seguir diverses addicions de preu fetes pels Molins els anys 1604, 1615 i 1622, i el 1626 els Rosquelles van vendre a Antoni Molins el dret de lluir i quitar el mas Gorn, retenint el del mas Canal, i llavors van tenir litigis sobre la propietat d'aquest mas Canal i sobre els límits entre aquest i el mas Gorn, litigis que arriben a la Reial Audiència, que no arriba a resoldre el conflicte fins que s'estableix l'esmentada concòrdia en què els Rusquelles confirmen definitivament a Pere Iglésies, àlies Molins, la possessió del mas Canal, però se'n reserven dues peces de terra, una anomenada la Baga del mas Canal i l'altra la Creu Roja; aquesta darrera, segons la concòrdia "és un hermot serà de tinguda o sembradura,

si sa sembrave, de una quartera sis cortans poch més o manco scituat en dita parròquia de Viladrau de pertinències del dit mas Canal, scituat o constituït entre la Riera del Segalàs y la Riera que devalla de Coll Pregon" (15). La referència no dóna la ubicació exacta de la creu, però si les afrontacions de la peça erma a què dóna nom, a l'interior o en els confins de la qual se situaria, ubicació que concorda perfectament amb la localització en el camí que va del Molins a Viladrau. Tenint en compte aquestes informacions, l'esment de la processó i la trajectòria del camí, una ubicació possible de l'indret és la zona on el camí canvia de vessant, al petit collet on, pujant des del pont del Molí de Baix, el camí passa del vessant de la riera de Collpregon a la banda del Segalàs i de la riera que baixa de Viladrau.

Fins aquí, la toponímia de l'assassinat resulta coherent i versemblant; tot i haver passat pocs anys és possible que ja s'hagués instituït el costum d'aturar-hi la processó de Sant Segimon, i més sent-ne rector el germà del difunt, i també resulta possible que s'emprés ja la fita topogràfica que representava la creu per a denominar una peça de terra.

La relació causal entre l'assassinat i la Creu Roja seria doncs perfectament acceptable... si no fos que l'efecte no pot ser anterior a la causa.

Realment la Creu Roja no s'erigí en memòria de l'assassinat d'Antoni Molins, perquè el presumpte assassinat tingué lloc, com hem vist, el 6 de juny de 1628, mentre que la Creu Roja ja existia, almenys, el dia 5 de desembre de 1521, més de cent anys abans. En aquesta data és esmentada en un document de l'arxiu parroquial de Viladrau en què, mitjançant la declaració de testimonis, es pretén dirimir un conflicte entre mossèn Segimon Cors, detentor del benefici de Santa Maria fundat a l'església de Viladrau, i el mas Segalàs, per una terra que era del benefici, al torrent "den hondrat" (16). El document té un redactat molt confús, però tot i així, i malgrat l'extensió, el copiem per les referències que poden ser útils per a precisar el topònim:

A cinch del mes de desembre de lany M D e XXI.

Com fos qüestió entre mosen Sagimon Cors del benifet de Santa Maria en las teras qui són de dit benifet qui son hau tros de tera qui és al torent de non honrat, ab an Sagallàs de Viladrau, lo senyor en Ramon Cors promet de tenir et observar per mosen Cors et cetera

Com lo ve(ne)rabra balla de Viladrau a posats pro(ho)mas en dita qüestió qui són lo senyer en Juhan Gat e lo senyer en Cabriel Tora àlias Villa, tots de dita paròquia, posats per pro(ho)mas per dita qüestió e ditas parts tindran lo que dits promas declaran. E ditas parts an a donar las mostrars que tindran. Lo demundit balla los posa pena de L lliures a totas las parts, que tindran los que dits promas feren. E declaran sots la dita pena, e dits promas an daclarar en dita qüestió de así a Sen Vicens primer vinent ab boragasió (17) de VIII días sots pena de XXV lliuras. Totas las parts se son avenguts de porogar de así a Sen Toni lo dia demunt dit, sia sots la pena demunt dita.

Com lo senyer en Sagimon Aspinsella a jurat ab sacrament què sab en la qüestió, diu que noy sap res et cetera.

die ut supra.

Com lo senyer an Toni Farer a jurat en poder dit balla què sap en la dita qüestió, quey sap ne a uyt dir, diu que el a tengut V anys e diu que a venedus (18) las glans a na Masmiquel e na Vialas fins al camí qui va a l'Astray per hun comalar amunt et cetera.

die ut supra.

Com lo senyer an Juhan Sagallas a jurat en poder dit balla què sap en la dita qüestió quèy sap ne a uyt dir, diu que los del Sagallàs cont el(l) gordava los posos, diu que li manavan que los pos no devalasan lo camí qui va de las gauseras pujava per hu comalar amunt, e diu que sa (à)via li dix que lo banifet noy prania tort e diu que lo benifet pujava fins a la sera però qués molt astret, molt agut et cetera.

(fol. 155v)*die ut supra.*

Com en Sagimon Rusquellas a jurat en poder dit balla què sap en dita qüestió, diu que el(l) taya aspras, que el(l) fo al Sagallàs, na Sagallara dix que poder el(l) saria masa devallat, que lo benifet puja fins a la ser(r)a però és molt astret, ab lenca molt astreta.

die ut supra.

Com lo senyer en Pe(re)juhan Rusquellas a jurat en poder dit balla què sap en dita qüestió, siu que noy sap res.

Com madona Aufrayna a jurat de tenir e observar e tenir tot lo que dits pro(ho)mas faran e declaran sots la pena demunt dita, enperò dita Sagallara se ajuda de la sentència que lo rey a donada en las corts dereras et cetera.

Lo dia de Sent Antoni.

Com lo senyer en Masmiquel a jurat en poder del venerable balla què sap ne a uyt dir en la qüestió qui és entra mosèn Cors a e an Sagallàs qui és al torent de nondrat diu dit Miquell que el(l) comprà al farer ditas glans [...].Jellas fins a la sera, e fins aquí pasturà dit bestiar de dit Miquell. Per lo sacrament que a fet dit Miquel, dit Sagallàs e dit Miquell na faeran convinensa de ditas glans e més vant dit Miquel las compradas tres vegadas ditas glans fins a la sera, e més vant tres anys fins al camí asgleer.

lo dia matex.

(fol. 156)*lo dia matex. (sic.)*

Com lo senyer en Bartomeu Miquell àlias Masnou a jurat en poder de dit notari, a jurat que dit Alamany qui avia estat serca de XXIII anys al mas del Sagallàs dix que tayan huna artiga an vista del mas Molins, e cont foran al a la sera tallant, na Sagallara dix que la Verga Maria, hols aturà, e dit Alamay que la Verga Maria anà fins a la creu roja, com sopra la qüestió qui era al haulet del benifet, que dit Masnou ahou uy dir a dit Alamay que la Verga Maria no praní tort aquí mas pranial al torent den nondrat.

Com lo senyer en Gat e lo senyer en Vila posats per promas en dita qüestió an daman(a)ts altres promas al dit balla, e lo dit balla als donats altres promas lo senyer en

Bou de Taradel e lo senyer en Pujol (19) e lo senyer en Rusquellas e lo senyer en Verfuy e dits promas anan daclarar en dita qüestió vuy per tot lo dia, sots pena de XXV lliures.

Com lo senyer en Juhan Astrany a jurat en poder del venerabla balla què sap en dita qüestió diu que a uyt dir a son para que la verga Maria pujava fins al camí. (20)

Malgrat el redactat confús, el fet que un dels litigants sigui el Segalàs, que es tracti d'una zona costaruda i relacionada amb un camí i amb una artiga "*an vista del mas Molins*", fa que difícilment es pugui dubtar que es tracta del mateix topònim, de la mateixa creu que esmenta la concòrdia i la consuetud del XVII que hem esmentat.

Així doncs, el topònim no va sorgir arran de l'assassinat tal com pretenia la tradició recollida per Josep Molins. Va tenir lloc, però, l'atemptat, en aquest indret?

Per intentar precisar aquest extrem no hi havia altra possibilitat que trobar, si era possible, una altra font que es referís al mateix fet.

La "tradició" no havia retingut res referent als autors de la mort, i la narració no donava motius per pensar en cap acte de bandolerisme. La recerca en el fons de processos de la Vegueria de Vic va ser infructuosa. Inesperadament, però, va sortir la pista on no hi havia cap indicatiu per a buscar-la, concretament en el conegut procés contra Joan Sala, en Serrallonga.

En Joan Sala i l'Antoni Molins assassinat, no cal dir-ho, eren veïns, i probablement d'una edat molt semblant; encara que no sabem la data de naixement d'Antoni Molins com sabem la de Joan Sala, que hauria nascut el 23 d'abril de 1594 (21), sí que sabem, com hem dit més amunt, que l'hereu del Molins es va casar el 1621 i que Joan Sala ho havia fet, amb Margarida Serrallonga, el 1618. És evident que ambdós personatges s'havien de conèixer i que haurien tingut, si més no, relacions de veïnatge fins que Sala va passar al mas Serrallonga de Querós. Va tenir res a veure Joan Sala amb la mort del seu veí?

Serrallonga és probablement, com hem dit, el bandoler més ben documentat, i les dades que aporta principalment el seu procés, però també altra documentació, permeten fer un seguiment prou detallat de la situació i l'actuació del bandoler en els seus anys d'activitat. Aquesta "activitat" comença, segons confessió seva, el 1622, en què s'involucra en un robatori i, denunciat, va matar el delator; passa a viure al marge de la llei, tot i passant encara temporades a casa seva; el 1626 la seva activitat és prou notòria per a constar ja en les dades de la cancelleria dels virreis referents al bandolerisme(22). Al principi de 1626 el governador de Catalunya, Aleix de Marimon, s'instal·la a Vic per a desorganitzar el bandolerisme, i potser va ser ell i en aquest període el que va fer arribar al rei la informació que va motivar la carta que hem transcrit (23). Això, junt amb la presència del rei a Barcelona el mes d'abril per tenir Corts als

catalans, fa que s'intensifiqui la pressió contra els bandolers (24). En Serrallonga es veu obligat a retirar-se a França, i no reapareix fins a l'octubre de 1627. Aleshores, des de la seva reaparició fins a la desarticulació de la seva colla al final de 1631 és, segons Reglà, el cap indiscutible del bandolerisme català (25). El 1628 la pressió sobre Serrallonga s'incrementa amb reiterades ordres del virrei -aleshores era el bisbe de Solsona Miguel de los Santos de San Pedro-, dirigides als batlles, que a voltes són víctimes de la venjança d'en Serrallonga (26).

El 9 de maig el virrei decideix alçar sometent general contra els bandolers, que durarà un mes a partir del 15 de maig. Copiem la convocatòria perquè, a banda de ser molt suggerent, com veurem té interès per al nostre estudi:

Lo bisbe de Solsona, Loctinent y Capità General.

Amats y faels de la real magestat. Los beneficis que han resultat a tota esta província de les diligències que de orde nostre se han fet contra ladres, bandolers y hòmens de mala vida són tan sabuts que nos deuen referir. Havem entès ara que ab la negligència dels ordinaris tornen alguns dels malfactors que se eren absentats y que altres inclinats a la mala vida se van juntant per a comètrer los delictes acostumats, y perquè convé prevenirho ab temps y si és possible acabar de extirpar dits delinqüents, en lo Real Concell se ha declarat sometent general per a dit effecte. Inseguint perçò aquell, vos diem y manam que per a quince del corrent, a la punta del dia, iscau a la persecutió ab la gent millor y més ben armada quey haurà, regonexent cases, castells, boschs, coves, pletes, iglésies, monastirs y demás parts hont se porant haver, y procurareu correspondreus ab los balles dels districtes circumvehins, y en los vostres tindreu previnguts los llochs y passos ahont solen acudir dits delinqüents, continuant esta diligència per trenta dies y posant en tot aquella com convé, perquè si entendrem lo contrari manarem castigarvos ab rigor. Dat en Barcelona a VIII de maig MDCXXVIII (27).

El sometent general és declarat pel període de 15 de maig a 15 de juny. Aquesta és la darrera referència anterior a la data de la mort d'Antoni Molins; el 17 de juny el virrei mana indemnitzar amb 32 lliures Joan Font, pagès de Vilanova de Sau, a qui, com a venjança, Serrallonga li ha cremat una paller, li ha mort un parell de bous i l'ha amenaçat de mort (28).

Fins aquí cap indici, i cal acudir al procés contra Joan Sala per a mirar de trobar una pista sobre algun esdeveniment dels primers dies de juny de 1628.

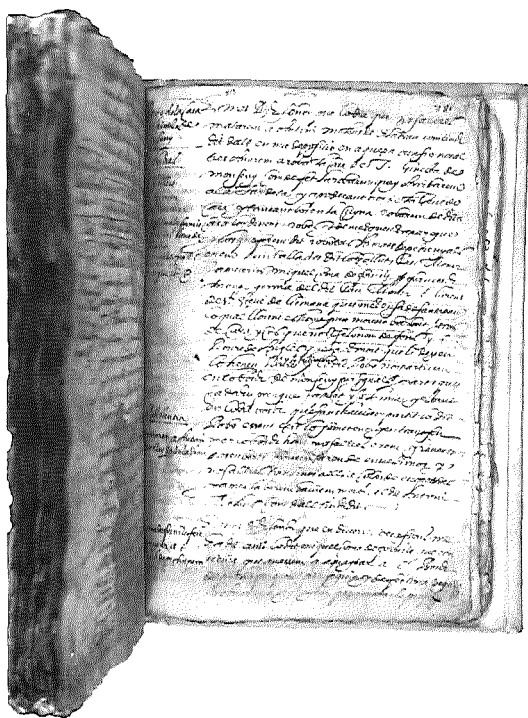
Joan Cortada, el 1868, va publicar un extracte del procés contra Joan Sala. Segons la versió que dóna l'autor, ell mateix va salvar el procés abans del 1843 -no l'any 1853 com en algun lloc s'ha publicat-, quan era a punt de ser cremat a Barcelona junt amb altres papers (29).

El procés és format per un volum de 858 folis en la numeració moderna. No tot, però, fa referència directa a Serrallonga, sinó que bona part es refereix a bandolers de la seva quadrilla o d'altres grups amb connexió més indirecta,

com és el cas dels Margarit. Originàriament devia formar dues unitats, ja que la numeració antiga forma dues sèries, de l'1 al 411 i de l'1 al 419, amb alguns fulls no numerats en ambdues sèries. El procés final contra Joan Sala comença al foli 309 de la segona sèrie de numeració antiga (30), amb la relació de la captura de Serrallonga i la declaració de la seva companya, i al foli 334 (31) comença la declaració del bandoler, iniciada el dimarts 15 de novembre de 1633. Serrallonga explica els inicis de la seva activitat com a bandoler i va relatant tots els actes delictius comesos. Tot i el redactat en primera persona, la poca espontaneïtat de l'estil i la gran precisió i l'ordre cronològic en l'exposició fan pensar que Joan Sala es devia limitar a assentir a les acusacions dels funcionaris de la justícia que devien haver recopilat tots els relats i les dades referents a actuacions del bandoler en els seus anys d'exercici. La relació d'actes delictius és minuciosa, però s'interromp al foli 345v, quan està exposant les accions de novembre de 1627. En el suposat salvament del procés el segle passat no es va recuperar tot, perquè la numeració antiga passa del foli 346, que no té res a veure amb el 345, al foli 370. En l'estudi que en féu Cortada al segle passat fa constar ja aquesta pèrdua de folis, però curiosament, ell n'hauria vist més dels que es conserven en l'actualitat, ja que fa referència als folis del 367 al 369, que contenen, seguint el seu treball, la lectura de la sentència per incitar-lo a prosseguir la declaració, les amenaces de tortura i les seves reticències, la primera tortura i finalment la prossecució de la declaració, en el foli 370 que sí que es conserva (32). En qualsevol cas, el que està perdut i que ho estava ja quan Cortada ho va tenir a les mans és tota la relació ordenada dels fets delictius a partir de novembre de 1627.

Això donaria per tancada la recerca sobre cap possible relació de Serrallonga en la mort d'Antoni Molins, però la casualitat fa que no sigui així: el foli 370 reprèn el procés quan el bandoler, després d'haver estat torturat, cedeix i demana que se li afluixi la tortura i es disposa a seguir confessant. Comença a denunciar els seus col·laboradors, còmplices i encobridors o "*fautors*"; pocs folis després consta que no vol continuar confessant i que se l'amenaça, i "*nu i comensantlo a lligar de brassos*", acaba cedint i continua declarant; en aquestes fases posteriors a la tortura no s'hi ha conservat cap data, però sembla que després de la primera confessió la represa de la declaració tindria lloc uns quants dies més tard, potser el 9 de desembre (33). És després d'aquesta segona represa que trobem, inesperadament, la resposta:

E més dich señor que lo dia que nosaltres matàrem a Antoni Molins de Viladrau com tinch dit dalt en ma depositió, en aqueixa ocasió nosaltres anàrem a robar la casa de T. Ginesta de Monseny com de fet la robàrem, quey arribàrem a la tardeta y apoderantnos de la gent de la casa y tancantlos en la cuyna robàrem la dita casa, los diners, robes y demás quens aparegué, y los que férem dit robo, tots armats de pedrenyals,

Paràgraf del procés contra Joan Sala àlias Serrallonga, en què es fa referència a la mort d'Antoni Molins (Biblioteca Victor Balaguer, Vilanova i la Geltrú. Ms. 89, p. 819).

érem Luis Tallades dit lo Gollut, Pau Moner, ja pretèrits, Miquel Coma de Fornils, Francesch Moner germà del dit Pau Moner, T. Llorens de Sant Esteva de Llèmena qués més ensà de Santa Pau, lo qual Llorens és home gran, moreno, barbut, gros de cara, y los que no li sé lo nom de fons, y T. Roure de Anglès que ja és mort, que li deyen lo hereu Roure, y jo testimoni. Y lo dit robo nos partírem en lo bosch de Monseny per iguals parts, que cada hu prengué sa part y jo la mia, y estant en lo dit bosch que jans havíam partit lo dit robo, essent exit lo sometent y entrantsen per lo bosch hont nosaltres erem y haventnos descuberts comensaren de envestirnos y nosaltres tornar-nos a ells a colps de escopetades, y après sabérem havíem mort al dit Antoni Molins, com dalt tinch dit. (34)

Segons sembla, en la confessió inicial ja havia assumit la mort d'Antoni Molins però no el robatori de la casa d'en Ginesta de Montseny que havien portat a terme el mateix dia, i ara, després de la tortura i de l'amenaça, confessa aquest robatori relacionant-lo amb la mort prèviament confessada.

No hi ha data de l'episodi en la confessió, però la tenim per la partida de defunció que hem copiat més amunt.

Vet aquí com s'esdevingué, doncs, la mort d'Antoni Molins, ja que resulta ben poc probable que els interrogadors li acceptessin o l'induïssin a una confessió que no coincidís amb el que ells, per testimonis i per informacions pre-

ses, necessàriament havien de conèixer. És evident que la gent de Viladrau, i a través d'ells els representants de la justícia començant pel batlle de Viladrau, havien de conèixer com havien succeït els fets, i si accepten, en declaració sota tortura, la confessió d'un homicidi produït en un enfrontament entre la colla d'en Serrallonga i el sometent, és que no es tractava pas d'un assassinat a sang freda i amb premeditació derivat d'una discussió en el joc de pilota.

Què queda doncs de la tradició recollida per Josep Molins i Prat? L'assassinat d'Antoni Molins no va donar lloc a cap topònim, però és que tampoc no va tenir lloc en aquell indret del camí del Molins a Viladrau sinó en el bosc de Montseny. No va tenir lloc com a conseqüència d'una venjança per un arbitratge, i ni tan sols no va ser un assassinat sinó un homicidi, una mort violenta en un enfrontament entre el sometent i els bandolers. El sometent seria l'alçat en virtut del manament del virrei, que com hem vist s'havia declarat per trenta dies a partir del 15 de maig i que per tant estaria alçat el 6 de juny (35).

El desballestament és total. Tot intentant partir de la narració conservada per la tradició, hem acabat desautoritzant-la en cada un dels seus punts. La pregunta, aleshores, és: Com pot ser? Com es pot haver generat i d'on pot provenir la tergiversació dels fets assumida per la tradició? D'on surt l'escena del joc de la pilota?

Curiosament, l'anàlisi de la narració assumida per la tradició no és pas menys interessant i sorprenent que la constatació de la seva falsedat.

És interessant constatar, així, que l'episodi de la disputa en el joc de la pilota és precisament un episodi recurrent en les diferents versions del mite de Serrallonga, de la visió llegendària del bandoler, que situen en aquesta disputa i l'assassinat subsegüent, perpetrat pel mateix Joan Sala, el motiu que el va portar a fugir i situar-se fora de la llei.

Parlant del mite, Serrallonga és un personatge que entra ja en vida en el món cultural i popular de la seva època, que inicia ja el seu procés de mitificació; així, ja abans de la seva mort, apareixen dos romanços que relaten la seva vida, ambdós publicats el 1633 quan Serrallonga ha estat pres, però encara no executat (36). Tot just executat, el 8 de gener de 1634, tres autors castellans, Antonio Coello, Francisco de Rojas Zorrilla i Luis Vélez de Guevara, l'escullen com a protagonista d'una de les seves obres conjuntes, la comèdia *El catalán Serrallonga y bandos de Barcelona*, que, segons García-Bermejo, hauria estat escrita abans d'acabar-se el mateix any 1634; l'obra es va estrenar a la cort de Madrid, on residien els autors sota la protecció de Felip IV, el 10 de gener del 1635 -un any i dos dies després de l'execució!- (37). L'obra està feta sense cap pretensió historicista i sense partir ni d'un coneixement mínim del personatge; com diu Fuster, "la vida de Joan Sala (...) hi és adulterada d'un cap a l'altre" (38), i els autors es limiten a atribuir-li tots els trets tòpics de la imatge genèrica del "bandoler català". En la comèdia, Joan Sala, el pagès casat amb la

pubilla Serrallonga de Querós, és convertit pels autors en don Joan de Serrallonga, fill del senyor de Querós, ja que això donava més dramatisme i encant al personatge. L'inici de l'activitat bandolera del personatge se situa en la culminació d'un odi secular entre nyerros i cadells. Els primers són representats pels Serrallonga, mentre que als cadells els autors els donen el mateix cognom que dona Cervantes als cadells que surten al Quixot: Torrellas. El desencadenant de l'enfrontament que portarà Serrallonga a situar-se fora de la llei és explicat pel mateix don Joan al fadrí de Sau (39):

*Mas viniendo a Barcelona
(aquí empiezan mis pesares)
sobre ciertas diferencias,
que quiero mi honor que calle
que aunque esta sana la herida,
se en algunas señales,
que hazen fealdad en el rostro
aunque à la salud no agravien.
Mas que importa que lo diga?
digalo yo mismo, y passe
la vengança de ofenderme
por soborno de ayudarme.
En fin, Don Felix Torrellas,
un cavallero cobarde
(que quien se atreve à un honor
no sabe bien lo que vale)
sobre detener acaso
una pelota (los lances
aunque no los busque el cuerdo,
su desdicha se los trae),
tuvo palabras con migo,
que vinieron à enlaçarse
en agravios, pues don Félix
alçó la pala arrogante,
yo, no mas, no mas aora,
que hasta que à vengarme passe,
cada vez que lo refiero,
en la senda de mis males
he de rodear mi ofensa,
y he de echar por otra parte.
En fin, yo furioso, y ciego
(desde aqui puede contarse)*

*saco el azero ofendido
y antes de desembaynarle
ya estava muerto don Felix,
porque tiene calidades
la espada del ofendido
de rayo, que en un instante
arde relampago, trueno
nace, suena, alumbra y parte.*

Feta la comèdia des de Madrid i per al públic castellà, la narració se situa a Barcelona. Arran d'una discussió per una pilota el noble nyerro Serrallonga mata el cadell Fèlix Torrelles, que l'havia amenaçat amb la pala. Heus aquí l'episodi del joc de pilota relacionat amb Serrallonga poc després de la seva mort. L'argument és una mica diferent que el que recull la tradició de l'assassinat d'Antoni Molins, perquè en aquesta s'hi destaca més la injustícia de l'agressió en ser la víctima una part aliena als contrincants, però la coincidència temàtica és clara, són variants del mateix tema.

Molt semblant a la versió de la comèdia castellana és el que narra, amb més claredat, una de les cançons populars en què surt Serrallonga. Segons Fuster, si bé la versió que ha arribat fins a nosaltres d'aquesta cançó hauria quedat fixada al segle XVIII, podria ser una reelaboració d'una altra d'anterior "més o menys contemporània de Joan Sala" (40). La cançó recull la peripècia del joc de la pilota, que de nou seria la causa per la qual Serrallonga s'hauria situat fora de la llei:

*Un dilluns al dematí
en fou la desgràcia mia:
vàrem tenir tres pendències
amb un fadrí de la vila.
De raons vénen raons,
jo li vaig llevar la vida;
allí, al joc de pilota,
en fou la desgràcia mia.
Fadrí és fill de bona part,
de gent principal i rica;
manaren que em perseguís
el rei de nit i de dia.
... (41)*

En una altra variant de la mateixa cançó l'episodi té petites diferències:

*Un dilluns, estant-ne a Vic,
 en fou la desgràcia mia,
 perquè vàreig barallar-me
 amb un donzell de la vila.
 Paraules porten raons,
 i les raons no s'amiden,
 i allà al trinet de pilota
 jo li'n vaig llevar la vida
 N'era fill de noble gent,
 i de gent principal i rica,
 i em varen fer agafar
 pels del Rei i la justícia.
 ... (42)*

En la primera versió l'altercat se situa en una imprecisa vila, i en la segona versió se situa a Vic.

Molt semblants són les versions que es recullen en les diferents formes que ens han arribat del "ball d'en Serrallonga". Malgrat les deformacions i les interpolacions posteriors s'originaria també en una època pròxima a Serrallonga (43), i en la seva evolució es veuria també influït per elements procedents de la comèdia *El catalán Serrallonga* que es filtrarien al ball (44). En totes les versions l'argument del ball és el mateix: el bandoler vol formar quadrilla i tota una sèria de lladres se li van oferint explicant cada un el seu *currículum* de lladre i facinerós, tot en un to grotesc i festiu. Vegem la versió que recull Amades del ball d'en Serrallonga a Gràcia:

*Un diumenge de matí
 començà la mia desditxa;
 grans raons vàrem tenir
 ab un fadrí de la vila;
 de raons vénen raons,
 de raons vénen renyines;
 li pego cop de punyal
 i li vaig llevar la vida;
 com venia de bona sang,
 de gent principal i rica,
 ja feren que em perseguís
 lo Rei de nits i de dies... (45)*

En aquest cas es parla de la baralla, que curiosament canvia de dia i passa de dilluns a diumenge, però no hi ha referència explícita al joc de pilota.

El fet que l'episodi no aparegui en la versió més antiga documentada del ball, la versió de Tona, de 1760 (46), permet considerar que la inclusió, encara que poc precisa, de l'episodi de la baralla en la tardana versió de Gràcia -el ball s'hi hauria representat fins al 1870-, derivi d'una influència de la comèdia castellana, probablement no de manera directa sinó a través de la cançó, amb la qual el fragment té un paral·lelisme innegable, o fins i tot a través de les obres de Víctor Balaguer, i en concret de la versió dramàtica.

Quan Víctor Balaguer recupera i s'apropia de la figura de Serrallonga per recrear-lo en clau mítica i romàntica manté la referència a l'episodi del joc de la pilota. Balaguer va publicar el 1858 el drama *Don Juan de Serrallonga* (47), editat el mateix any també com a novel·la (48), de la qual el 1859 va sortir una segona part titulada *La bandera de la muerte* (49). Del drama, com de la novel·la, se n'han fet repetides reedicions, i tant en l'argument com en els detalls coincideixen molt amb la comèdia inicial *El catalán Serrallonga*, fins al punt que Givanel en parlar del drama balaguerià arriba a dir que "esta obra, que tuvo en su época, y aun en años posteriores, un gran éxito, resulta ser un plagio del drama de Coello, Rojas Zorrilla y Vélez de Guevara" (50).

Sigui com sigui, en la versió teatral de Balaguer, el passatge de l'enfrontament amb Fèlix Torrelles no té referència explícita al joc de pilota -i és això el que ens fa pensar que és el drama balaguerià l'origen de la referència, també sense esment al joc de pilota, del ball de Gràcia-. En l'escena primera del pròleg, un dels personatges, Robert, explica al fadrí de Sau les noves que té de Serrallonga:

*Escoltau,
Don Joan en un desafió,
ja fa temps ne va matar
á don Felix de Torrellas
son enemich declarat.
...
Per fugir de la justicia,
don Joan tingué que passar á Fransa. (51)*

I més endavant, en la novena escena de l'acte primer, quan el pare de Serrallonga, anomenat Bernat en la literatura, el tracta de bandoler, ell replica:

*¡Bandoler!... ¡També vos!... ¡Ay! Porque un día
don Felix de Torrellas de mi's reya,
y ab sa espasa cruzada ja la mia,
lo pols del camp jo mossegar li feya
acabantne ab sa vida sa ironía; (52)*

1. Voy a relatar la historia de D. Juan de Serrallonga, digna de eterna memoria.

2. En las armas se ejercita, de joven, que esta era su diversion favorita.

3. Por tal vez querellas en el juron de pelota mata á D. Felix Torrellas.

4. Viendo en peligro una dama mata D. Juan su caballo, y el amor su pecho inflama.

5. Doña Juana de Torrellas, escucha de Serrallonga de amor las dulces querellas.

6. Sale de Franco D. Juan, y va hacia Barcelona en busca su dulce ídolo.

7. En el jardin de su amada entró D. Juan disfrazado por ver su amada adorna.

8. El Padre de Sau procura, en el jardin de Torrellas decir la buena ventura.

9. Le dice el Padre á D. Juan, si de los bravos que manda quiere ser su capitan.

10. Doña Juana, su hermosa! á la cita comparece de su D. Juan amorosa.

11. Manlanch su futuro esposo con Serrallonga le encuentra y está de celos furioso.

12. La llave del jardin da Torrellas á D. Bernardo y no le quiere escuchar.

13. A su hijo da su espada pidiéndole que su honra por él se vea vengada.

14. Al Padre dice D. Juan, que de la su partida quiere ser el capitan.

15. Serrallonga es presentado por gafe de la partida y al momento es aceptado.

16. Juran todos obediencia al valeroso D. Juan, mientras dure su existencia.

17. A la quieta ponen fuego los del Padre, y asesinan los nobles y marchan luego.

18. Serrallonga va á matar al hermano de su amada y está le loca salvar.

19. Dentro de las Guillerias las tropas de Serrallonga juzgan los días.

20. Sobre del camp sentados están D. Juan y su amada contentos y enamorados.

21. Cantando va un estudiante junto con un mercader y un mozo de pie delante.

22. Dentro del bosque metidos el mercader y estudiante pronto se ven sorprendidos.

23. Serrallonga le compró las mantas al mercader y despues le regalo.

24. Del fondo del corazon el padre de Serrallonga dá su santa bendicion.

25. En el bosque el de Torrellas seducir quiere á su hermana; mas se aliende á sus querellas.

26. De Juana el hermano un día, en el bosque á Serrallonga con aliende desaga.

27. El gobernador Calmenar y Salvo de Fontanellas, van el bosque á registrar.

28. Los que fueron decididos á Serrallonga á prender, por él se ven sorprendidos.

29. Juana quiere regalar dinero á los prisioneros, D. Juan le dá libertad.

30. Serrallonga halla un panton en casa el gobernador, y entra por el leñero.

31. De caballeros vascos Tallafiero y el Padre, son los dos bien recibidos.

32. En su despacho sentado Torrellas ve á su enemigo y queda petrificado.

33. D. Salvo y el gobernador de tropas acompañados le arrestan por traidor.

34. Con un valor sobre humano Doña Juana, á Serrallonga, pide lo entregue su hermano.

35. Por lograr mejor su intento, Torrellas pide al Padre lleve su hermana á un convento.

36. D. Salvo desesperado al gobernador evadira que Serrallonga ha escapado.

37. Roberto, infame y traidor, entregar á Serrallonga prometiéndole al gobernador.

38. Con muy dañada intencion Roberto al gobernador introduce en el panton.

39. Su padre sobre el panton á Serrallonga le ordena se entregue sin dilacion.

40. Ya que aquel que le dió el ser que se entregase lo ordena, se deja D. Juan prender.

41. A Roberto Doña Juana, dispara un pistoletazo y le dá muerte villana.

42. D. Salvo manda quitar, á Serrallonga los grillos que no le dejan andar.

43. Ya que no se atrevia á Serrallonga el Padre el mismo se va á entregar.

44. En la capilla su esposa, acompaña á Serrallonga triste, angli la y llorosa.

45. Ante Dios comparecen á su esposa Serrallonga, al Padre la ha encomendado.

46. Al sepulcro va D. Juan, de la que le da la sepultura también del Padre de Sau.

47. Con animo valeroso Juan el Padre y Doña Juana vengui amigo y esposo.

48. Por su mal y por su sentencia de escarnida a la pena capital.

Resulta curiós que no s'hi esmenti, en el duel, el pintoresc element del joc de la pilota, i més pel fet que aquest element és recuperat o incorporat amb èmfasi en la versió novel·lada (53). La novel·la segueix bàsicament la línia i l'estructura del drama, amb variacions per adaptar-la a la major extensió que li permet el diferent gènere literari. Cap al principi de l'obra, en un moment en què el seu pare li demana com ha estat prou atrevit per anar a Barcelona, ell respon:

Sé bé prou que pesa damunt meu una sentència de mort per aqueix funest duel en què va morir don Feliu de Torrelles, però aqueixos tres anys que he estat proscrit a França, pare meu,...

Fins aquí és la mateixa imprecisió del drama, però, al capítol 9 de la part que l'autor titula "les Guilleries", es reproduïx l'escena que hem vist a l'escena 9 de l'acte primer del drama: el pare el tracta de bandit, i ell, irritat i dolgut, replica:

Bandit, haveu dit!... Escolteu-me, pare. En el joc de pilota vaig desafiar-me amb don Feliu de Torrelles, un de nostres irreconciliables enemics. Vaig barallar-me amb ell, i vaig matar-lo cara a cara, amb l'espasa a la ma, com mata un enemic lleial un contrari valent. Amb tot, em condemnaren a mort i tinguí de fugir. (54)

De fet, ja abans en la novel·la, en un passatge sense paral·lel al drama en què l'autor fa una disquisició retrospectiva s'explica també el mateix fet:

Alguns mesos abans (...) don Joan de Serrallonga, amb el qual ja hem fet coneixença, habitava la ciutat de Montpeller, bressol del famós rei d'Aragó don Jaume el Conqueridor. D'una disputa haguda en el joc de pilota se'n seguí un duel que acabà amb la mort de don Feliu de Torrelles, i l'obligà a sortir de Barcelona per a burlar alhora les ires del virrei i la venjança de la família Torrelles, enquimerada enemiga seva.

També inclou l'escena de la disputa en el joc de pilota la coneguda auca *Historia de D. Juan de Serrallonga*, en la tercera vinyeta:

*Por políticas querellas
en el juego de pelota
mata á D. Felix Torrellas (55)*

L'auca deriva de fet de la versió balagueriana i no pas de la versió inicial de Coello, Rojas i Vélez, ja que incorpora elements introduïts per Balaguer inexistents a la *comedia* (56). En concret, l'auca segueix fil per randa el drama balaguerià, amb el detall curiós que l'episodi del joc de pilota que en el drama

no hi és explícit, en l'auca, sigui per influència de la versió en novel·la o de la tradició, hi és, com hem vist, explícit (57).

El mite al voltant de Serrallonga arriba fins que la descoberta del procés judicial contra Joan Sala permet destriar el que és llegenda i el que és literatura del que és història. I en el procés, la referència al joc de pilota no hi apareix.

On es genera o on apareix originàriament l'episodi del joc de pilota en la literatura i en la tradició popular en relació amb Serrallonga?

Per a Joan Fuster, tant la cançó com el ball deriven essencialment de la comèdia *El catalán Serrallonga* (58), que seria la que hauria difós els trets que conformen el Serrallonga popular; seria la imatge que del bandoler es dona en aquesta obra la que hauria passat a la tradició tant per la mateixa difusió de la comèdia com a través de la cançó i del ball que en derivarien. En aquest sentit, segons Fuster, quan el 1854 Víctor Balaguer va recollir informació oral per al seu *Don Juan de Serrallonga*, la "tradició" que sobre el personatge li van proporcionar diferents persones tant de Vic com d'altres pobles de les Guilleries "no és res més que un resum de la "comèdia antiga" (59). És clar, a més, que Balaguer coneixia bé i directament l'obra de Coello, Rojas i Vélez de Guevara, amb la qual les seves dues versions mítiques tenen innegables coincidències en elements, en estructura, i fins en passatges al peu de la lletra, que no poden provenir d'informacions de tradició oral i que com hem vist permeten a Givanel de parlar simplement de plagi.

Fins aquí la revisió dels esments a l'escena de l'altercat en el joc de pilota relacionada amb la figura literària popular de Serrallonga. Ha de ser aquesta escena reflectida en la literatura, la que està al darrera de la versió llegendaria de la mort d'Antoni Molins.

La incorporació d'uns elements o arguments literaris al bagatge de la tradició com a versió transmesa oralment d'uns fets històrics, és a dir, el fet d'assumir com a històrics fets literaris, és, pel que a nosaltres aquí ens interessa, el punt on rau el primer pas de la barreja d'elements d'aquesta tradició amb el fet de la mort violenta d'Antoni Molins. Es barregen elements de dues històries diferents en una mateixa llegenda: d'una banda el record distant d'una mort violenta en l'època d'en Serrallonga i en el seu àmbit geogràfic, i d'una altra, l'episodi del joc de la pilota creat o distorsionat per la literatura i incorporat com a fet històric a la tradició.

Podia haver-hi hagut un fonament històric en l'episodi recollit per la literatura i la tradició? Pot ser que realment es donés la disputa arran d'una jugada de pilota? Evidentment no és impossible; tot i que no consta en el procés contra Serrallonga, hem de recordar que hi falten, com hem dit més amunt, 24 folis de la seva declaració. El que és clar és que no va ser el motiu que se situés fora de la llei (60); també és clar que la víctima no va ser Antoni Molins (61). Pot ser, tanmateix, que la disputa tingués lloc, prenent-hi part en Serrallonga,

més tard de novembre de 1627; pot ser també que l'episodi tingués lloc sense que ell hi tingués relació directa però que els autors i la tradició li ho atribuïssin en tant que anècdota atractiva i pintoresca, o pot ser, finalment, que no succeís res semblant i tot fos una invenció, ja sigui directament dels autors de la comèdia *El catalán Serrallonga*, com a recurs literari, o ja sigui de la tradició popular, que servís de base per als autors de la comèdia. Aquests extrems són, ara per ara, imprecisables, però volem fer constar un fet curiós ben interessant. Com hem dit més amunt, el 1633, abans de ser executat Serrallonga però quan ha estat ja pres, es publiquen a Barcelona dos romanços que narren la seva vida i la seva captura. Un és fet per l'Alfèrez Juan Francisco Lamuela, de Saragossa; és un romanç breu i menys precís que l'altre. Aquest altre és escrit pel "Bachiller Pedro Meluco, vezino de Barcelona"; l'autor sembla estar molt ben informat, conèixer moltes coses i episodis de la vida del bandoler; aporta detalls concrets, molts dels quals són recollits en declaracions del procés judicial, i altres no ho són probablement pel fet que no tenien rellevància criminal. L'autor descriu el personatge i les seves circumstàncies amb una exactitud que es perdrà immediatament en entrar el bandoler en la literatura de la mà de la comèdia *El catalán Serrallonga*:

*...un labrador se criava,
Juan Sala tuvo por nombre,
aunque después lo mudara.
Porque con una heredera
casó de una antigua casa,
que aunque era de labradores,
no es la labrança villana.
Llamóse pues Serrallonga,
y en Carós (aldea avara
de casas y moradores,
no de riscos i carrascas... (62)*

Un dels detalls curiosos és la referència al procés judicial:

*De muertes y robos hechos
de este foragido, se halla
un processo de hojas tantas,
que por tomos le dividen,
y ay algunos de una quarta (63)*

No cal dir que el detall és ben precís, perquè pel que s'ha conservat, el procés estaria format per almenys dos volums amb un total de més de vuit-

centes pàgines. Més ens interessa, però, un altre passatge (64):

*Quando se hallava acossado,
passava encubierto a Francia
...
Enfadado de sus cosas,
y otros dizen, por palabras
que tuvieron en el juego,
un Monsiur que le amparava,
quiso entregarle una vez
dissimulando la saña
mucho tiempo; pero el día
de la trayción concertada
mirando turbado el rostro
del Francés, se desengaña
y adevina la trayción,
cauteloso se recata
dexando al descuydo en su casa
(como rehenes de su buelta
que el Francés pensó cercana)
cinco compañeros suyos,
y advertida su tardança
por el Monsiur, fueron presos,
y allí fueron entregadas
sus personas al Virey
que felice gobernava,
el gran Duque de Cardona
que nos viva edades largas.
...*

L'autor es refereix a un episodi històric relacionat amb una de les estades de Serrallonga a França: a principi de novembre de 1631 el noble Oliver de Gleu, senyor de Durban -a l'oest de Foix-, va capturar els principals companys de Serrallonga, en concret el Fadri de Sau, el seu germà Rafel, Guillem Estrany, àlies lo Clavell, Jaume Masbernà, àlies Jaume Viola i Pere Joan Palerm mentre estaven sopant en un hostal (65), i al final de febrer de 1632 els va lliurar a l'agutzil reial Bernat de Cabrera, que va pagar dues-centes lliures per cada un tret del germà petit del Fadri, per a qui en va pagar cent. El motiu de l'actuació del senyor de Durban no va ser sols la recompensa que s'havia ofert per la captura dels bandolers i que se li pagà religiosament, sinó que va demanar a més, i va obtenir, que se li suspengués l'empara reial que el procu-

rador reial dels comtats de Rosselló i Cerdanya havia posat en el seu lloc de Perellós (66). Els motius econòmics són evidentment suficients, i no és descartable que el senyor de Durban es valgués d'algun tipus de traïció per a portar a terme els seus objectius, ja que altrament resulta difícil entendre com bandolers experts es van deixar empresonar en el lloc on s'havien refugiat per saber-hi valedors. És impossible documentar en l'episodi motivacions de revenja personal, que de fet no hi són necessàries, però en qualsevol cas resulta interessant que l'autor de la *Relación verdadera* digui que el "Monsiur" en qüestió va actuar "*enfadado de sus cosas -és a dir, per interessos propis-, y otros dicen por palabras que tuvieron en el juego*". L'autor es mostra ben informat de les coses més properes, però els esdeveniments succeïts a França els recull com a rumors indirectes, que en qualsevol cas indiquen que la versió inicial, original i més immediata de l'episodi del joc de pilota com a tema relacionat amb Serrallonga, amb fonament real o no, es refereix a un fet que hauria ocorregut, si un cas, a França, en la darrera estada que hi va fer el bandoler.

Una proximitat tan gran entre el moment en què es recull el rumor o la versió i el moment en què s'hauria produït el fet a què fa referència el rumor ens fa pensar que realment hi degué haver en aquella estada a França algun conflicte relacionat amb un joc -l'autor de la *Relación* no concreta que sigui de pilota-, i relacionat de forma més o menys directa amb en Serrallonga, o potser amb els seus homes, tot i que en cap cas no seria determinant per a provocar l'empresonament dels companys de Serrallonga, per al qual el senyor de Durban tenia bons motius econòmics.

En qualsevol cas, sigui quin sigui l'origen de l'episodi mitificat, és impossible precisar i ni tan sols aventurar, pel que aquí ens interessa, com ni quan es va donar la síntesi o la barreja d'històries o d'elements procedents d'històries o àmbits diferents fins a arribar a la "tradició" recollida per Josep Molins i Prat el 1886.

Tampoc no es pot explicar per què, si s'incorpora un argument que la literatura i sobretot la tradició relaciona explícitament amb en Serrallonga, no s'incorpora també en l'explicació mítica de la mort d'Antoni Molins el personatge d'en Serrallonga. Sobre això cal tenir en compte, d'una banda, que precisament en l'època en què es recull la tradició el personatge s'havia popularitzat de nou a través de les obres de Balaguer, però d'una altra, que aquesta mateixa popularització del mite i la impossibilitat de conciliar la tradició familiar amb l'argument de Balaguer pogué ser el condicionant que fes ignorar o obviar el nom dels contendents i de l'assassí, pensant que es tractava d'un fet diferent a l'atribuït a Serrallonga.

Fins aquí la història de la mort violenta d'Antoni Molins, que va morir en una topada entre el sometent i els homes d'en Serrallonga el 6 de juny de 1628. Curiosament, ironies dels esdeveniments, pocs anys després de la mort

HISTORIA DE D. JUAN DE SERRALLO

2. En las armas se ejercita, de jóven, que esta era su diversion favorita.

3. Por políticas querellas en el juego de pelota mata á D. Felix Torrellas.

4. Viendo en peligro una dama mata D. Juan su caballo y el amor su pecho inflama.

5. D es de

Vinyeta que recull la disputa del joc de la pilota a l'auca "Historia de D. Juan de Serrallonga".

de Serrallonga -fou executat el 8 de gener de 1634 (67)-, Pere Iglésies i Molins, casat amb Maria Molins, filla del difunt Antoni Molins, va comprar la Sala de Viladrau, la casa pairal d'en Serrallonga, concretament el 23 de setembre de 1648, quan després de la mort de Serrallonga i del seu germà hereu i després d'una sèrie de plets entre en Bosch, els Gat i Sobrevia que n'eren possessors, i la vídua d'Antoni Sala, va ser subhastada (68). La Sala va romandre dins el patrimoni del Molins de Viladrau no pas deu anys com en algun lloc s'ha escrit sinó cent anys: va ser venuda per Josep Molins i el seu fill del mateix nom a la comunitat de Beneficiats de la Pietat de Vic el 28 d'agost de 1748, pel preu de 7.650 lliures barceloneses. En la venda Josep Molins i el seu fill es reserven el banc que com a possessors del mas Sala els corresponia a l'església de Viladrau (69).

Si bé Serrallonga, amb els seus homes i amb tot l'entramat de complicitats i conseqüències que es deriven del fenomen del bandolerisme, va ser en el seu període d'actuació un important factor d'inestabilitat i de violència a Viladrau, evidentment no era l'únic bandoler, ni el bandolerisme era l'únic factor, i fets o actes com els que ell podia haver protagonitzat es van seguir produint a Viladrau després de la seva execució. Aportem, com a exemple d'això i per acabar, dos suggerents documents extrets dels llibres notariais de la parròquia de Viladrau:

(traducció) *Dijous primer de novembre de l'any de la Nativitat del Senyor de mil sis-cents seixanta-tres, a la sagrera de la parròquia de Sant Martí de Viladrau, bisbat de Vic, abans de la posta de sol, en el lloc anomenat el Solei d'en Joanet, molts homes van resultar ferits de pedrenyal, dels quals va ser mort de seguida Antoni Pinyat, remolarius, i ferits els honorables Antoni Gat, pagès hereu del mas Gat, Gaspar Pinyat*

també remolarius, Francesc Ferrer, bracer, àlies Floret, i Pere Casadevall, fadri pagès oriünd del mas Casadevall, tots els quals, excepte el dit Pere, després van morir, en concret Antoni Gat i Gaspar Pinyat l'endemà prop de l'aurora és a dir el divendres dia dos, i el dit Francesc Ferrer, bracer, el dissabte tres dels dits mes i any, els cadàvers dels quals van ser enterrats en les respectives tombes (70).

Dimarts a 12 de juny, 1668. En la parròquia de Sant Martí de Viladrau, bisbat de Vic, en lo bac del mas Estrany de aquella parròquia moriren Antoni Masnou, pagès possessor del mas Sant Martí Vell y sas honors, y Joseph son fill mut, de colps de escopetadas, y no reberen ningun sacrament dels acostumats en semblants casos. Los cadàvers dels quals foren enterrats lo endemà dimecres a 13 en lo sementiri de la dita Isglésia de Viladrau, en lo vas del mas Masnou de dita parròquia. [...] (71).

NOTES

- 1 En aquest aspecte, com a darreres síntesis, vegeu, entre d'altres, els treballs de Xavier Torres *Els bandolers (segles XVI-XVII)*, Vic: Eumo, 1991, i Nyerros i Cadells: *Bàndols i bandolerisme a la Catalunya moderna (1590-1640)*, Barcelona: RABLB/Quaderns Crema, 1993.
- 2 No entrarem en detalls biogràfics ni llegendaris d'aquest personatge. Alguns estudis són Pladevall i Font, Antoni: *La Sala de Viladrau, antic casal medieval i bressol del bandoler Joan Sala, àlies Serrallonga*, dins "Monografies del Montseny", núm. 1 (1986), p. 183-215; Pladevall i Font, Antoni: *Joan Sala i Ferrer, àlies Serrallonga*, dins "Monografies del Montseny", núm. 10 (1995), p. 17-42; Reglà, Joan - Fuster, Joan: *Joan Serrallonga. Vida i mite del famós bandoler*, Barcelona: AEDOS, 1961 (la part de l'estudi del mite ha estat reeditada a Fuster, Joan: *El mite literari de Serrallonga*, Barcelona: Edicions 62/El Observador, D.L. 1991.); Torra, Xavier, i al.: *Torna, torna Serrallonga. Història i llegenda dels bandolers catalans del Barroc*, Barcelona: Fundació La Caixa, DL 1994 (catàleg exposició itinerant) Mon Pascual, Juan: *La vida y la muerte del bandolero Serrallonga. Revisión de su proceso judicial*, Barcelona: Bayer Hnos., 1972; Via, Lluís: *Serrallonga*, dins BABLB, volum setzè (1933-1936), p. 65-97. Corbella, Ramon: *Noticies den Serrallonga*, dins "La Veu del Montserrat", 1902, p.18-24, 61-66, 196-201, 235-241, 273-278, 303-309, 347-354. Cortada, Juan: *Proceso instruido contra Juan Sala y Serrallonga, lladre de pas (salteador de caminos), extractado en su parte mas interesante*, Barcelona: El Principado, 1868.
- 3 Cf. Via: *Serrallonga*, p. 78.
- 4 Vic, Arxiu de la Cúria Fumada, vol. 1723, s/f., centre del segon quadern; normalitzem l'accentuació i la puntuació.
- 5 Ídem nota anterior, al mateix bifoli.

- 6 La primera actuació en els llibres parroquials conservats és el bateig fet, com a rector, el 22 de gener de 1695; el rector precedent, Dr. Josep Fuster, fa el darrer bateig el 24 d'agost de 1694 i els que hi ha entremig són fets per vicaris o monjos. És de suposar que començaria a actuar tan bon punt va prendre possessió, i el primer bateig que fa és el primer de 1695. L'absència d'altres llibres no permet precisar més (agraïm l'amabilitat de l'actual rector, Mn. Joan Jiménez, que ens ha permès comprovar aquestes dades en els volums que encara resten a la parròquia). Per l'altre extrem, no hi ha cap llibre de la primera meitat del XVIII i la data de la mort és delimitada a partir de visites pastorals: el 16 d'octubre de 1734 consta com a rector (AEV-1225, fol. 170v), mentre que a la següent, de 17 de maig de 1741, ja és rector Mn. Francesc Palou.
- 7 Arxiu Molins, carpeta "Òbits i testaments", full solt. El text íntegre de la certificació és "*Attestor et fidem facio ego D. Franciscus Ferrer, presbiter et rector ecclesiae parochialis Sancti Martini de Viladrau, diocesis Vicensis, auctoritate ordinariae notarius publicus per totam meam parochiam infrascriptus, quod in quoddam libro seu manuali forme ordinariae sive comunis, cohopertis pergamenis in archivo rectoriae dictae parochialie ecclesiae sub fideli custodie conservato existente. In quoquidem libro sunt descriptae plura partita obituum de tempore Antonii Joannis Valeta quondam rectoris dictae parochialis ecclesiae, est descripta et continuata quedam partita obitus thenoris huiusmodi: Die martis sexta mensis junii anno a Nativitate Domini Mill^{mo}, sex^{mo}, vigesimo octavo obiit Antonius Molins. Non recepit ecclesiae sacramenta neque fecit testamentum, quia tormento manuario fuit occissus.*" Segueix en el mateix full la certificació de la defunció de Pere Iglésies i Molins, de 21 de desembre de 1680.
- 8 Per bé que últimament diversos articles, publicacions i mapes es refereixin al mas Molins de Viladrau com "Els Molins", des de la primera menció documental fins al segle passat i aquest mateix segle els documents es refereixen a aquest mas com a Mas dels Molins, Mas Molins, o El Molins. Queda des del principi ben clar que una cosa és el mas i l'altra són els molins que hi ha en el mas tot i que originàriament li haguessin donat el nom, i aquesta és la distinció que ha persistit tant en la família Molins com en les cases veïnes. De fet, la documentació parla del Mas Molins fins i tot en les èpoques en què en l'estudi inèdit que tenim sobre els molins del Molins tenim documentat que no hi ha cap molí. Cal respectar la distinció entre El Molins, que és un mas i per tant és singular, i el o els molins que hi pugui haver o hi hagi pogut haver com a dependències i que per la vinculació, no identitat, li van poder donar nom en un origen.
- 9 Extraïem les dades de l'obra referenciada en la nota següent.
- 10 Cf. "*Breu relació de la genealogia i biografia de las famílias Molins, Sabatés y Vidal y unió de ellas ab la família Prat de Seva feta per Joseph Molins y Prat en lo any*

- 1886". El 1986 l'autor d'aquest article en va fer una transcripció mecanoscrita. Donem les gràcies a Josep Ignasi Molins, propietari del Molins i del seu arxiu. Sense la seva bona disposició i les seves facilitats no hagués estat possible abordar aquest treball.
- 11 Vegeu "Monografies del Montseny", núm. 4 (1989), p. 39-60. Les referències a les memòries de Josep Molins i Prat, p. 51-52.
 - 12 Pladevall i Font, Antoni: *Rodalia i consuetud de la parròquia de Sant Martí de Viladrau*, dins "Monografies del Montseny", vol. I, 1986, p. 41-74.
 - 13 Cf. *Breu relació...*; Pladevall el documenta fins al 1689, i suposa encertadament que devia morir poc després (Pladevall: *Rodalia i consuetud...*, p. 52). Efectivament, va fer testament l'any 1690, amb poder d'Antoni Cors, notari de Vic.
 - 14 Cf. Arxiu parroquial de Viladrau, Y/2 ("Farrago rectorale"), p. 7-7v. PLADEVALL: *Consuetud...*, p. 62. Normalitzem l'accentuació i la puntuació.
 - 15 Arxiu Molins, carpeta "Concordies". La resta de documents, en les carpetes "Compras y vendas", i "Causas i plets". N'hi ha també extracte en el quadern "Extracto dels pergamins pertanyents als patrimonis dels masos Molins de Viladrau y Vidal de Granollers propis de Pere Molins pagès", en els documents números 2, 3, 4, 5, 7, i 60 dels inclosos sota l'epígraf "Comensa un llibre antich ab cubiertas de pergami en el que hihan escripturas vellas" de la pàgina 7. Són esmentats també en la *Breu relació...*, amb alguna imprecisió d'interpretació.
 - 16 O de "non honrat", o de "nondrat", ja que en aquestes tres formes surt al document.
 - 17 Entengueu "prorrogació".
 - 18 *Sic*, per "venudes".
 - 19 Segueix *e lo senyer n'Astrany*, ratllat.
 - 20 Arxiu parroquial de Viladrau, R/10, fol. 155-156. L'emfatització del topònim és nostra. Normalitzem la puntuació i l'accentuació.
 - 21 Cf. Corbella: *Notícies...*, p. 20.
 - 22 Reglà: *Joan Serrallonga...*, p. 71.
 - 23 De fet, podria ser que la informació que motivà la carta del rei al vescomte de Joc fos el memorial que Reglà publica en el número 3 de l'apèndix documental (p. 233), memorial no datat que ell situa al mes d'abril (p. 80). Per la referència explícita que en aquest memorial hi ha al vescomte de Joc sembla molt possible que sigui la causant de l'"amonestació" del rei al vescomte i de la protesta d'aquest als seus batlles justificant-se i exigint major diligència. En el memorial del governador es parla específicament d'en Serrallonga, i es diu que a Viladrau "con solo haver cosa de catorce o quince casas juntadas, cada una dellas es un mesón de ladrones".
 - 24 Reglà: *Joan Serrallonga*, p. 78-79.

- 25 Ídem, p. 91.
- 26 Ídem, p. 92-93.
- 27 ACA, reg. 5517, f. 241. El document és citat per Reglà, p. 93, però en dóna una referència errònia en la pàgina (explicable pel fet que la numeració, en xifres romanes, és parcialment perduda pel guillotinat del volum), i la data també erròniament a principis d'abril, cosa que per al nostre cas té transcendència ja que de la datació deriva el període del sometent general.
- 28 ACA, Reg. 5517, f. 288v. Reglà (p. 93) en dóna erròniament com a referència la pàgina 286.
- 29 Cf. Cortada: *Proceso instruido...*, p. 9. En la presentació que fa l'autor en iniciar l'estudi, quan encara no té intenció de publicar-lo, diu que el va trobar més de 25 anys abans. L'epíleg, "Mi opinion acerca de este bandolero", està fet ja de cara a l'edició, feta el 1868, després de retardar-se uns mesos per culpa de les làmines (així es recull al vers de la portadella: "Nota de los editores: Por causa de las láminas, se ha retardado la publicación de esta obra, cuyo original està en nuestro poder desde hace algunos meses"). La versió del "salvament" és avui qüestionada. El procés original, en bon estat i amb una enquadernació en cartró cobert de pergamí que no és l'original, es conserva a la Biblioteca Museu Víctor Balaguer, de Vilanova i la Geltrú (manuscrit 89); n'hi ha una còpia mecanografiada, feta el 1932, a la biblioteca de l'Ateneu Barcelonès.
- 30 Que equival al foli 769 de la numeració moderna a llapis i al foli 1166 de la transcripció.
- 31 Foli 795 de la numeració moderna i 1211 de la transcripció.
- 32 Cf. Cortada: *Proceso instruido...*, p. 68. Hem de fer notar, en relació amb aquestes pàgines que ara falten i a què Cortada es refereix, que el mateix autor cau aparentment en una contradicció ja que diu, textualment, que "En este punto queda interrumpida la declaración de Serrallonga al terminarse la hoja 345 del proceso, pues aquí está roto éste y faltan veinte y cuatro hojas, pues vuelve a continuar en la hoja 369", mentre que poc més avall diu "La hoja 367 comienza por esta diligencia...", i pel contingut que relata no es tracta d'un error tipogràfic sinó que es refereix a folis anteriors al 369.
- 33 Cortada (*Proceso instruido...*, p. 68.), tot i que recull com a data de l'inici de la deposició el dimarts 15 de novembre de 1633, la que consta en el procés conservat, posa com a data de la lectura de la sentència i de la primera tortura en els fulls ara no conservats (vegeu nota anterior), la de divendres 9 de setembre de 1633, lògicament impossible i potser error de lectura. Encara que el 9 de setembre de 1633 era efectivament divendres, també ho va ser el 9 de desembre, data que encaixaria més en el procediment cronològic del judici.
- 34 Biblioteca Museu Víctor Balaguer (Vilanova i la Geltrú), Manuscrit 89, Pro-

cés contra Joan Sala, àlies Serrallonga (a la Biblioteca de l'Ateneu Barcelonès n'existeix una transcripció mecanografiada feta el 1932), foli 819 (numeració moderna), foli 381 (segona sèrie foliada en numeració d'època), foli 1252-1253 de la transcripció. Normalitzem l'accentuació i la puntuació. Cortada es refereix clarament a aquest episodi, sense esmentar noms, a la pàgina 73.

35 Trenta-cinc exemplars de la carta que hem transcrit més amunt s'envien a diferents batlles i jurats de diferents llocs. Tretze exemplars d'una de molt semblant (ACA. Reg. 5517 f. 242v) són enviats a diferents monestirs i procuradors de jurisdiccions senyorials, com el procurador del ducat de Cardona i el del vescomtat de Cabrera i Bas, i dinou exemplars d'una altra carta amb el mateix contingut però adaptada als destinataris són enviats als veguers i batlles de diferents llocs (ACA, Reg. 5517, f. 243). Hem de fer notar que cap de les versions no és enviada ni a Vic ni al vescomte de Joc ni a ningú amb jurisdicció immediata sobre Viladrau, però aquesta declaració de sometent general havia d'afectar també aquesta jurisdicció. En qualsevol cas, sigui alçat per l'ordre del virrei o per iniciativa local *ad hoc* per l'actuació de Serrallonga a Montseny, el cert és que Joan Sala documenta la presència del sometent, amb gent de Viladrau, actuant a Montseny.

36 Un, el més breu, és la *Xácara, y relación verdadera de los hechos y prisión del famoso bandolero Serrallonga. Por el Alférez Iuan Francisco Lamuela, natural de Çaragoça. Con licencia. En Barcelona, por la viuda Liberós en la Calle de Santo Domingo, Año 1633*. L'altre és la *Relación verdadera de la vida, robos y delitos del famoso bandolero Juan Sala, llamado Serrallonga, y de su prisión, siendo Virrey de Cataluña el Excelentísimo de Cardona. Por el Bachiller Pedro Meluco, vezino de Barcelona. Romance. Con Licencia. Impresa en Barcelona, por Estevan Lliberos, año 1633*; Aquest segon és més extens i sembla molt ben informat; la coincidència de moltes de les dades que aporta amb les que consten al procés donen fiabilitat a les altres dades. Els dos textos, a partir dels exemplars de l'Arxiu Històric Municipal de Barcelona, són publicats a Givanel Mas, Juan: *Observaciones sugeridas por la lectura del drama de Coello, Rojas y Vélez "El Catalán Serrallonga y Vandos de Barcelona"*, dins BRABLB, vol. XVIII (1945), p. 186-192.

37 Cf. García-Bermejo, Miquel M.: *El catalán Serrallonga*, dins "Torna, torna Serrallonga", Barcelona: Fundació La Caixa, 1994 (D.L.), p. 45. Segons García-Bermejo, "El personatge s'havia introduït en el món cultural quotidià del poble a través de tres plecs solts impresos a Barcelona (dos el 1633 i un el 1634, que s'ha perdut)". Els de 1633 són als que ens hem referit en la nota anterior. Del redactat d'aquest autor no ens queda clar si la comèdia escrita el 1634 es va publicar el 1635 o si ho havia estat el mateix 1634, i el plec solt publi-

cat després de l'estrena de l'obra era una obra diferent. Cayetano Alberto de la Barrera y Leirado (*Catálogo Bibliográfico y Biográfico del Teatro Antiguo Español, desde sus orígenes hasta mediados del siglo XVIII*, Madrid: Imprenta y estereotipia de M. Rivadeneyra, 1860) en parlar dels tres autors referencia, de l'obra, una edició feta a Saragossa el 1636; José Simón (*Bibliografía de la literatura hispánica*, vol. IV, Madrid : CSIC, 1972, p. 181 i 599) esmenta la mateixa edició; es tractaria de la 12a obra de la *Parte treinta de comedias famosas de varios autores*, Zaragoza: Hospital Real de Ntra. Sra. de Gracia, 1636, 4º. També Givanel (*Observaciones sugeridas...*) es refereix només a l'edició de 1636.

- 38 Cf. Reglà - Fuster: *Joan Serrallonga...*, p. 151-152. Fuster no precisa la data de l'obra, que creu poc posterior a la mort de Serrallonga.
- 39 Coello, Antonio - Rojas, Francisco - Vélez de Guevara, Luis: *Comedia famosa El catalán Serrallonga y vandos de Barcelona. De tres ingenios. La primera jornada, de D. Antonio Coello. La segunda de D. Francisco de Roxas. La tercera de Luis Velez de Guevara*, p. 2. (Hem treballat amb una versió sense peu d'impremta ni data, de 40 pàgines en quart, de la BUB. Una part del fragment és citada per Reglà - Fuster: *Joan Serrallonga...*, p. 155.
- 40 Cf. Reglà - Fuster: *Joan Serrallonga...*, p. 182.
- 41 Amades: *Folklore de Catalunya*, vol. II, Barcelona: Selecta, 1951, p. 654. Reglà - Fuster: *Joan Serrallonga...*, p. 183.
- 42 Gibert, Josep: *Cançons de bandolers i de lladres de camí ral*, Moià: Edicions Raima, 1989, p. 63 (primera edició, Barcelona, 1948, p. 58). Reglà - Fuster: *Joan Serrallonga...*, p. 193, nota 19.
- 43 Cf. Reglà - Fuster: *Joan Serrallonga...*, p. 185-186.
- 44 Cf. Armangué i Herrero, Joan: *La versió de Tona del "Ball de Serrallonga"*, dins "Estudis Romànics" (Barcelona, IEC), vol. XX (1987-1991), p. 349-436. L'article és la revisió més important sobre el Ball de Serrallonga en els seus diferents aspectes. Per la relació amb *El catalán Serrallonga*, vegeu les pàgines 370-372.
- 45 Amades, Joan: *El ball d'En Serrallonga a Gràcia*, Barcelona-Gràcia, 1933, p. 3. Citat per Fuster a Reglà - Fuster: *Joan Serrallonga...*, p. 187.
- 46 Armangué: *La versió de Tona...*, p. 382-383.
- 47 Balaguer, Víctor: *Don Juan de Serrallonga, ó, los bandoleros de las Guillerias: drama en cuatro actos y un prólogo*, Barcelona: Imprenta de Cervantes, 1858. Se'n va editar la versió catalana el 1868.
- 48 Balaguer, Víctor: *Don Juan de Serrallonga, novela original de D. Víctor Balaguer*, Barcelona: Librería Nacional y Estrangera de Salvador Manero, 1858. En diferents publicacions es dona com a data de publicació de la novel·la el 1859, però va sortir el 1858. N'hi ha un exemplar a la Biblioteca de Catalunya i a la Biblioteca Lambert Mata de Ripoll.

- 49 Balaguer, Víctor: *La bandera de la Muerte*: (continuación de *D. Juan de Serrallonga*)., Barcelona: Librería Nacional y Estrangera de Salvador Manero, 1859, 733 pàgines. Exemplar a la Biblioteca Lambert Mata.
- 50 Givanel Mas: *Observaciones...*, p. 182-185. Balaguer explica en la introducció del drama que va recollir de gent coneixedora del Montseny i de la plana de Vic informació sobre Serrallonga i cançons i altres materials, i que la seva obra no té en comú amb *El catalán Serrallonga* més que el fet d'estar basades ambdues en la tradició i la història de Serrallonga. Hi ha la possibilitat, en defensa de Balaguer, que la "tradició" que recollís sobre el terreny procedís ja *de facto* de la comèdia castellana, que és la que va difondre més el personatge, ja sigui directament o a través de les cançons, i així l'afirmació de Balaguer no seria falsa, però és incontestable que, com prova Givanel, la relació amb la comèdia no és només de cofiliació, ja que en copia textualment passatges sencers i detalls que han de procedir de la castellana, no a través de la tradició sinó directament.
- 51 Balaguer, Víctor: *Don Joan de Serrallonga. Drama en cuatro actes y un prólech*. Hem emprat l'edició Barcelona: Biblioteca de "lo teatro Regional", 1897 (120 pàgines), p. 8.
- 52 Ídem, p. 52.
- 53 Tampoc no recull Balaguer l'episodi en la seva versió del ball d'en Serrallonga (Balaguer, Víctor: *Los bandoleros catalans o lo ball d'en Serrallonga, cuadro de costums amb coros i dansas de la terra*, Barcelona: Manero editor, 1868, 4 pàgs.), fet lògic per tal com parteix de les versions populars del ball.
- 54 Copiem el fragment de l'edició catalana del 1988. El text original castellà, en els fragments esmentats seria *Bien sé que pesa sobre mi una sentencia de muerte por ese funesto duelo en el que sucumbió D. Felix de Torrellas, pero esos tres años que he permanecido proscrito en Francia... /// ¡Bandido habeis dicho!... oidme padre. En el juego de pelota tuve una pendencia con D. Felix de Torrellas, uno de nuestros irreconciliables enemigos. Me batí con és, y le maté, cara á cara, espada en mano, como mata un enemigo leal á un contrario valiente. Me condenaron sin embargo a muerte y tuve que huir....* El primer fragment correspon al capítol IV de la primera part (p. 47). El segon fragment queda afectat per la discordança entre l'índex del volum i el mateix text. Les pàgines concorden, però no la distribució en capítols. El fragment, a la p. 237, és al capítol titulat "la bendición", que és el II de la "Parte Quarta: Las Guillerías (conclusión)", però consta a l'índex com a capítol IX de la "Parte Segunda: Las Guillerías". Hem treballat amb l'exemplar de la Biblioteca Lambert Mata.
- 55 Auca de la *Historia de D. Juan de Serrallonga*. A la Biblioteca de Catalunya n'hi ha un exemplar amb peu d'impremta de Joan Llorens, de 1866 (BC, Auques Pons i Masaveu, vol. II, núm. 344, publicada a *Torna, Torna Serrallonga*, p. 63.

- 56 Alguns dels elements que determinen que l'auca deriva de l'obra de Balaguer són la vinyeta 4, en què Serrallonga mata el cavall desbocat de Dª Juana, mentre que a *El catalán Serrallonga* la salva d'un incendi; també el personatge de Roberto és la versió balagueriana de l'Alcaravan de la comèdia, i ben clarament balaguerià és l'argument de la penúltima vinyeta "Con ànimo valeroso juran el Fadri i Doña Juana vengar amigo i esposo", argument romàntic i que permeté a Balaguer escriure la secuela *La bandera de la muerte*, mentre que a la comèdia del XVII diu el duc de Cardona "a Doña Juana Torrellas he puesto en un monasterio".
- 57 Malgrat la presència d'aquest element potser procedent de la novel·la, és clar que l'auca prové del drama, que hi és recollit en tots els passatges significatius, molts dels quals són també a la novel·la, però aquesta és més complexa, i hi prenen molta importància elements no recollits ni en el drama ni en l'auca (l'Assemblea Negra, el frare misteriós,...). La derivació del drama la confirma, a banda del paral·lisme d'argument i estructura, algun detall de l'auca, que no apareix a la novel·la i sí en el drama, com la clau que dóna Carles Torrellas a Bernat de Serrallonga a la vinyeta 12: a la novel·la el fa fora de casa seva, però no li dóna la clau.
- 58 Reglà - Fuster: *Joan de Serrallonga...*, p. 192.
- 59 Ídem.
- 60 Si ho fos, o si el fet hagués tingut lloc abans de novembre de 1627, és de pensar que el tribunal no s'hauria estat de fer-li-ho confessar, com un càrrec més.
- 61 Hi coincideixen les dades del procés i totes les versions, tant literàries com tradicionals, tret de la recollida per Josep Molins i Prat.
- 62 Cf. Givanel Mas: *Observaciones...*, p. 189.
- 63 Cf. Givanel Mas: *Observaciones...*, p. 190.
- 64 Ídem., p. 190-191.
- 65 Guillem Estrany, un dels capturats, ho narra així en la seva declaració: *Jo entench estich pres perquè que só anat aquadrillat ab Joan Sala y Serrallonga de Carós, lladre de pas y cap de Quadrilla (...) y a mi me han pres en lo lloch de Durban en lo regne de França, sopant en un hostel en companyia de Jaume Melianta dit Jaume Fadri de Sau, Pere Joan Paler, Jaume Masbernat dit Jaume Viola y Rafel Melianta germà de dit Jaume Fadri, ahont nos eram retirats per temor de la persecutio de sa excellència* (Procés de Joan Sala i Serrallonga, foli 91 de la primera numeració, p. 123 de la transcripció).
- 66 Cf. Reglà: *Joan Serrallonga...*, p. 101-102.
- 67 Pladevall: *Joan Sala i Ferrer...*, p. 28. Reglà: *Joan Serrallonga...*, p. 123.
- 68 Joan Sala va morir executat el 8 de gener de 1634, com hem dit. El seu germà Antoni, hereu de la Sala, va morir el 5 de gener, tres dies abans, i el seu fill, Jacint Sala, acabà cedint els seus drets a Onofre Bosc, del mas Bosc,

Gaspar i Antoni Joan Gat, del mas Gat, i Pere Sobrevia, de Sobrevia de Terrassola; aquests van haver de pledejar amb la vídua d'Antoni Sala a qui es reconegué el dret de percebre 99 lliures sobre els béns del mas. Cap dels possessors no es va avenir a pagar la quantitat, i el mas fou subhastat a la plaça de Taradell. L'adquirí Pere Iglésies per 3.551 lliures 10 sous. Arxiu Episcopal de Vic, Arxiu de la Pietat, núm. 386. (citats també a Pladevall: *La Sala de Viladrau...*, p. 201-202).

69 La compra de Pere Iglésies el 23 de setembre de 1648 en subhasta pública és feta amb poder de Joan Francesch Torrallebre, notari de Vic. La venda que fa Josep Molins a la Comunitat de la Pietat el 28 d'agost de 1748 és feta amb poder del notari Narcís Mestres, de Vic. (Arxiu Episcopal de Vic, Arxiu de la Pietat, vol. 386).

70 *Die jovis prima mensis novembris, anno a Nativitate Domini Millesimo sexcentesimo sexagesimo tertio, in sacra parochia Sancti Martini de Viladrau, diocesis Vicensis, ante solis occasum, in loco vocato lo Soley den Joanet, fuerunt multi ictus tormenti manualis, ex quibus fuit occisus promptu Antonius Pinyat, remolarius, et icti honorabilis Antonius Gat, agricola heres mansi Gat, Gaspar Pinyat etiam remolarius, Franciscus Ferrer, bracerius àlias Floret, et Petrus Casadevall fatrinus agricola oriundus mansi Casadevall, qui omnes (accepto dicto Petro) postea obierunt certo termino, videlicet Antonius Gat et Gaspar Pinyat crastina die circa aurora, scilicet die veneris secunda, et dictus Franciscus Ferrer bracerius die Sabbati tertia dictorum mensis et anni, quorum cadavera fuerunt tumulata in simeterio ecclesiae parochialis dicti Sancti Martini de Viladrau in tumulis uniuscuiusque. (...).* (Arxiu parroquial de Viladrau, R/6, fol. 32).

71 Arxiu parroquial de Viladrau, R/6, p. 51. No s'ha conservat cap llibre de defuncions de Viladrau d'aquests anys i l'anòmala anotació en aquest volum notarial esdevé l'únic indicatiu d'aquests dos esdeveniments.